

Mit tehet a fordítástudomány a magyar nyelv „korszerűsítéséért”?

Klaudy Kinga

1. Bevezetés

A mai magyar társadalom számára hétköznapi fogyasztásra felkínált szövegek jelentős része fordítás eredményeképpen keletkezett magyar szöveg. Bár az idegen nyelvet tudó magyar állampolgárok száma ha lassan is, de folyamatosan növekszik, a fordítandó szövegek mennyisége mégsem csökken, mivel az egyre jobban kibontakozó európai integráció óriási méretű dokumentációs tevékenységet igényel. Európai integrációról beszélve nem csak Magyarország közelgő uniós csatlakozására gondolok, ami köztudomásúan az egész uniós joganyag lefordítását vonja maga után, hanem a bankok, ügyvédi irodák, vegyes vállalatok, minisztériumok, oktatási intézmények hétköznapijaira.

Az ügyintézés, ami Magyarországon hagyományosan egynyelvű volt, szinte egyik napról a másikra többnyelvűvé, de legalábbis kétnyelvűvé vált. A különböző műfajú adminisztratív szövegek: pályázati felhívások, kutatási tervek, életrajzok, ajánlások,

üzleti tervek, költségtervek, jegyzőkönyvek, jelentések, beszámolók fordítása, fordíttatása észrevétlenül szerves része lett életünknek.

„Akkor holnapra kérem a CV-t, a kutatási tervet és két ajánlólevelet magyarul és angolul” - mondja a képzeletbeli ügyintéző a képzeletbeli pályázónak. „Jó lenne a pályázati felhívás szövegét magyarra is lefordítani” - mondja a nemzetközi osztály vezetője a referensnek. „Ki tudná az ELTE integrációs tervezetét gyorsan angolra fordítani?” - kérdezte tőlem az ELTE rektorhelyettese 1998 nyarán? „Most nem érek rá, mert éppen a Felsőoktatási Törvényt fordítom angolra” - mondta egyik kolléganőm 1997 nyarán.

Mindent fordítunk és mindenki fordít. Mivel a fordítandó szövegek mennyisége óriási, és a fordítások általában másnapra kellene, gyakran nincs idő arra, hogy hivatásos nyelvi közvetítőkhöz forduljon a megbízó. Meg aztán látszólag „egyszerű” szövegekről van szó. Nem szépirodalmi fordításról vagy nehéz szakszövegről, hanem mondjuk „csak” egy pályázati felhívásról. A pályázati felhívás magyar szövegét azonban sok ezer példányban sokszorosítják, és eljuttatják minden magyar egyetemre és főiskolára, lemásolják minden egyes tanszék számára, és még az érdekelt tanárok számára is. Ez történhetett az Európai Tanulmányi Központok létrehozására felszólító pályázati szöveggel is. Mivel az első ügyintéző, akit megbíztak a szöveg lefordításával, feltehetően nem volt szakképzett fordító, és nem mert „jelzősíteni” a *European Study Center*-ek hivatalos fordítása *Európai Tanulmányok Központok* lett (sic) több százszor, több ezerszer leírva. A nemrég megjelent összefoglaló jelentésben az „*Európai Tanulmányok Központok*” felsorolása után beszámolókat olvashatunk az egyes „*Európai Tanulmányok Központok*” működéséről, és így tovább.

2. Az „euro-adminisztrációs” szövegek

Magyarország európai integrációjának egyik következménye tehát az, hogy nagy mennyiségű eredetileg idegen nyelven fogalmazott majd magyarra fordított adminisztratív szöveg kerül a vállalatok, minisztériumok, oktatási intézmények mindennapi életének vérkeringésébe. Egy új szövegtípus alakul ki, amelyet ideiglenesen „euro-adminisztrációs” szövegnek neveztem el. Ezt a szövegtípust az európai bürokrácia állítja elő, nem hivatásos fordítók fordítják magyarra, majd pedig az illetékes intézmény sok-sok ezer példányban sokszorosítva szétküldi az egész országba, ahol azután a helyi intézmények további másolatokat készítenek belőle.

Az euro-adminisztrációs szövegek esetében a forrásnyelv bizonytalan. Általában angolul érkeznek hozzánk, de nem biztos, hogy eredetileg angolul szövegezték őket, és az sem biztos, hogy az angol változat előállítója angol anyanyelvű volt, tehát már az eredeti szövegek is meglehetősen igénytelenek. Ennek megfelelően a megbízók sem kívánnak többet a fordítótól, mint az egyszerű tájékoztatást. A magyarra fordított euro-adminisztrációs szövegeket rendszerint nem is lektoráltatják, hiszen nem szépirodalmi vagy szakfordításról van szó, és mivel sokszor az intézmény maga sokszorosítja az anyagot, sem kézirat előkészítő sem korrektor nem látja a szöveget.

Pedig ezeknek a szövegeknek a fordítása a hivatásos fordítók számára sem jelent könnyű feladatot, mivel mind a terminusok, mind a jelenségek, mind pedig maga a műfaj esetében sokszor teljes

mértékben hiányzik a magyar megfelelő. A „*student mobility*” és a „*staff mobility*” esetében hiába is keresnénk a magyar kifejezést hiszen a jelenség korábban nem létezett Magyarországon, tehát természetesen szakkifejezés sem volt rá. Új jelenségek megnevezése esetében különösen veszélyes, ha szakszerűtlen fordításban terjed el a szakkifejezés, mivel a jelenség azonosítása érdekében a továbbiakban a rossz magyar megfelelőhöz ragaszkodni kell.

3. Deszkriptív vagy normatív megközelítés

Bevallom őszintén nem szívesen írtam le mindezt, mivel nem magyar nyelvűművelő szakember, hanem fordításkutató vagyok és a modern fordítástudomány egyik lényeges vonása az, hogy szigorúan deszkriptív, kerüli a normativitást, tartózkodik az értékeléstől, tehát nem azt vizsgálja, hogy hogyan kell fordítani, hanem azt, hogy hogyan fordítanak a fordítók. Vagyis nekem a fent leírt nemzetközi ügyintézési dokumentumok nyelvezetét nem kritizálnom kell, hanem nyelvi tényként, fordítási tényként kezelve minél alaposabban leírni.

Most viszont egy nyelvűművelő konferencián vagyunk, amelynek az a témája, hogy mit tehetünk a magyar nyelv korszerűsítéséért, és mivel én hiszek abban, hogy a fordítástudomány a XXI. században az európai integráció tudománya lesz, kötelességemnek érzem megvizsgálni, hogy mit tud segíteni a fordítástudomány a fentiekben felvázolt helyzet javításában.

4. Korpusznyelvészet és fordítástudomány

A leíró fordítástudomány mint említettem, a fordításokat nem rontott szöveggént, alacsonyabb státuszú szöveggént kezeli, hanem kutatási tárgyként. A fordított szövegek jellegzetességeinek leírása új lendületet kapott a 90-es évek elején, amikor a korpusznyelvészet eszközeit a fordítások vizsgálatára kezdték használni.

Mona Baker 1993-as programadó cikkében¹ háromféle korpuszt tart fontosnak a fordítástudomány számára:

- (1) A **párhuzamos** korpuszok ("parallel corpora") tartalmazzák az eredeti A nyelvű szöveget és B nyelvű fordítását. Ezek legnagyobb haszna, hogy a preszkripciótól a deskripció felé terelik a fordítástudományt azzal, hogy megmutatják, a rutinos fordítók hogyan küzdik le a fordítói problémákat.
- (2) A **többnyelvű** korpuszok ("multilingual corpora") azonos kritériumok szerint kiválasztott szövegeket tartalmaznak, amelyek egymásnak nem fordításai. Ezek előnye, hogy a cél nyelv elemeit természetesebb környezetben lehet vizsgálni mint a fordításokban, s így ki lehet mutatni a cél nyelv valóban jellemző (és nem a fordításokra jellemző) lexikai kapcsolódásait és szerkezeti mintáit,
- (3) Az **összehasonlítható** korpuszok ("comparable corpora"). két különböző szövegcsoporthból állnak, melyeknek a nyelve **azonos**. Az "A" korpusz bármely, akár már létező gépi ill. gépileg olvasható és elemezhető eredeti cél nyelvi szövegekből áll, a "B" pedig, lehetőleg azonos műfajú és stílusú és természetesen azonos elvek szerint összeválogatott, de nem eredeti, hanem fordítás eredményeképpen keletkezett cél nyelvi szövegeket fog tartalmazni.

Az elmúlt éveket Mona Baker² és tanítványai – köztük elsősorban Sara Laviosa³ - ilyen fordításnyelvi korpuszok összeállításának szentelte, és az első eredmények nagyon biztatóak.

A korpuszokra épülő kutatások egyik legnagyobb előnye, hogy el lehet kerülni velük azt a hibás megközelítést, amely a fordításokban előforduló egyes lexikai vagy mondatszerkesztési hibák kipécézéséből, és a fordítók hibáztatásából áll. Az ilyen fordításkritikáknak rendszerint igazuk van, de semmire sem megyünk vele. A korpuszalapú fordításkutatás viszont a fordítás eredményeképpen kapott szövegek egészére sőt összességére nézve tesz releváns megállapításokat.

5. Fordított magyar korpusz építése

Az első feladat tehát a fordítás eredményeképp keletkezett magyar szövegek korpuszának felépítése lenne. Természetesen különböző műfajú szövegekre gondolok, a magyarra fordított euro-adminisztrációs szövegek gyűjteménye csak egyik része lenne a fordított magyar korpusznak. A fordított magyar adminisztratív szövegek vizsgálatát mindhárom fenti egybevetésben el kellene végezni: (1) a **párhuzamos** korpuszelemzés módszerével, vagyis az eredeti forrásnyelvi adminisztratív szövegekkel egybevetve, (2) a **többnyelvű** korpuszelemzés módszerével, tehát különböző nyelvű autentikus (nem fordított) adminisztratív szövegekkel egybevetve, és végül (3) az **összehasonlítható** korpuszelemzés módszerével, tehát fordított magyar és nem fordított magyar adminisztratív szövegek egybevetésével.

A fordított szövegek lexikai⁴ jellegzetességeinek kimutatásával kapcsolatban Mona Baker a következő eredményeket várja az összehasonlítható korpuszok elemzésétől, azaz bármely nyelvű

fordított korpusz (FK) és azonos nyelvű nem fordított korpusz (NFK) egybevetésétől:

- (1) Bizonyos szavak gyakrabban fordulnak elő a FK-ban, mint a NFK-ban.
- (2) Bizonyos szavaknak más a jellegzetes környezete a FK-ban mint a NFK-ban.
- (3) A NFK bizonyos szavai egyáltalán nem fordulnak elő a FK-ban.
- (4) Idegen szavak előfordulása tekintetében eltérés van a FK és a NFK között.

Személy szerint engem a mondat és szövegszintű jellegzetességek feltárása jobban érdekel. Az új kifejezések, neologizmusok megjelenése ugyanis törvényszerűen együtt jár az európai integráció új fogalmainak, jelenségeinek bevezetésével, a magyar mondatszerkezetek és szövegkohéziós eszközök megváltozása viszont nem szükségszerű velejárója az európai integrációnak.

Magam a 80-as években végeztem egybevetést Mona Baker terminusával „összehasonlítható” korpuszokon.⁵ Kétféle magyar szöveget vettem egybe: oroszról fordított magyar és eredeti magyar tudományos szövegeket. Az egybevetést kis korpuszon és manuálisan végeztem, de az akkor kimutatott különbségeket szívesen ellenőrizném nagyobb mennyiségű szövegen. A fordítás eredményeképp kapott magyar szövegeket akkor „kvázi helyes” magyar szövegnek neveztem, de a fordítástudomány mai fejlettségi szintjén még ez az elnevezés is megkérdőjelezhetőnek tűnik, tehát egyszerűen fordított magyar szövegről (FM) és nem fordított magyar szövegről fogok beszélni (NFM).

Bár akkor a magyar fordításnyelv jellegzetességeit tudományos szövegeken vizsgáltam, az elmúlt években szerzett lektorálási tapasztalataim azt mutatják, hogy az adminisztratív szövegek esetében is hasonló jellegzetességek figyelhetők meg. Lexikai jellegzetességekkel nem foglalkoztam, hanem a mondatok a grammatikai tagolásban és a szöveg aktuális tagolásában mutattam ki különbségeket a fordított magyar korpusz (FMK) és a nem fordított magyar korpusz (NFMK) között.

Különbségek a grammatikai tagolásban

- (1) A FMK-ben a mondategységek kevésbé tagoltak azaz kevesebb mondategységet tartalmaznak mint a NFMK-ban.
- (2) A FMK-ban a mondategységek hosszabbak mint a NFMK-ban.
- (3) A FMK mondategységeiben több a mondat szint alatti bővítmény.
- (4) A FMK főnévi szerkezetek több balra álló bővítményt tartalmaznak.
- (5) A FMK-ban a hosszú balra bővítések miatt az olvasó később kapja meg a támpontot, mint ahogy ehhez a NFMK-ban hozzászokott.
- (6) A FMK-ban a balra ágazó szerkezetek összetartásához sok üres melléknévi igenévre van szükség.

Különbségek az aktuális tagolásban

- (1) A FMK-ban hosszabbak a tematikus szakaszok mint a NFMK-ban.
- (2) A FMK-ban gyakran elmosódik a határ a tematikus és a rematikus szakasz között.

- (3) A FMK-ban az ige előtti bal első helyen azaz a reumatikus csúcson nemcsak a kiemelt mondatrészek helyezkednek el, és ezzel a mondat hangsúly bizonytalanná válik.
- (4) A FMK-ban az ige gyakori hátratólódása miatt a mondat kommunikatív tagolása később világosodik meg mint a NFMK-ban.

A fenti különbségek eredményeképp a fordított magyar szövegek kohéziója csökken, az olvasó késve azonosítja a mondatok szerkezetét, nem világos a hangsúlyos és hangsúlytalan részek viszonya stb. Mindezek a jellegzetességek nem esztétikai hanem funkcionális szempontból fontosak. Ha a fordított magyar szöveg eltér az eredeti magyar szövegektől, az olvasó számára sokkal nagyobb megterhelést jelent a mondanivaló kihámozása a szokatlan nyelvi formából.

6. A fordítási korpuszok haszna

Néhány évvel ezelőtt *Fordítás és nyelvi norma* című tanulmányomban⁶ arról írtam, hogy a magyar nyelvhelyességi kézikönyvek három okból nem tudnak segítséget adni a fordítóknak: (1) a nyelvhelyességi szabályok műfaji differenciálatlansága, (2) a statisztikai megközelítés hiánya, (3) és a szövegszintű megközelítés hiánya miatt.

A különböző műfajú szövegeket tartalmazó eredeti magyar korpusz és fordított magyar korpusz alapján mindhárom probléma megoldható lenne: (1) a hivatásos vagy alkalmi szakfordítóknak nem szépirodalmi szövegek alapján kodifikált nyelvhelyességi szabályokat kellene betartani, hanem az illető szövegtípusra jellemzőeket, (2) meg

lehetne tudni, hogy a tipikusan fordításnyelvinek tartott jelenségek pl. a hosszú névszói szerkezetek, a hátravetett jelzős szerkezetek, a terpeszkedő kifejezések, a határozói igeneves szerkezetek valóban gyakrabban fordulnak-e elő a fordításokban mint az illető műfajba tartozó magyar nyelvű szövegekben, (3) és kiderülhetne, hogy a fenti jellegzetességek (pl. terpeszkedő kifejezések) milyen szerepet játszanak a szövegkoherencia megteremtésében.

A korpuszalapú megközelítés egyes nyelvhelyességi szabályokat hitelesítene, másokat elvetne. Pl. az indoeurópai nyelvek személytelen szerkezeteinek magyar megfelelői nyilván mások lesznek egy jogi vagy adminisztratív szövegből álló korpuszban mint egy szépirodalom korpuszban.

A korpuszalapú megközelítés segítségével megalapozottan lehetne fordítási stratégiákat javasolni. Az indoeurópai nyelvekről magyarra való fordításnak vannak általános fordítási stratégiái: a szenvedő/cselekvő átváltás, a főnév/ige átváltás, a mondategységek számának növelése, a támpontok előrehozása stb. de gyakoriságuk műfajonként nyilván módosul.

7. A fordítás mint az anyanyelvi tudatosítás eszköze

Sokéves fordításoktatási tapasztalat alapján állítom, hogy még a posztgraduális fordítóképzésre jelentkező hallgatók magyar nyelvi tudatossága is rendkívül alacsony. Szinte semmit nem tudnak olyan kérdésekről mint a magyar mondatok alapszórendje, a bővítés iránya a főnévi szerkezetekben, vagy az értelmi és alaki egyeztetés különbsége. A magyar nyelv jellegzetességeit fordítás közben fedezik fel. A fordítás az anyanyelvi tudatosítás egyedülállóan hasznos eszköze. Úgy is

fogalmazhatnánk, hogy egyedülálló eszköze, ugyanis a fordítás az a tevékenység, amely valódi feladatok elé állítja és működésbe hozza az anyanyelvi kompetenciát.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a fordítók számát kell növelni, inkább azt hogy a fordításoktatás segítségével minél több magyar állampolgárt kell tudatos nyelvhasználóvá tenni. A fordításoktatást el kell választani a fordítóképzéstől. Függetlenül attól, hogy mennyi hivatásos fordítóra lesz szüksége az országnak, és hogy a hivatásos fordítók képzését a nyelvtudásnak milyen szintjén kell elkezdeni, a fordítást mint tantárgyat az idegen nyelv oktatás szerves részévé kell tenni középfokon és felsőfokon egyaránt.

A nemzetközi kapcsolatok bővülése, és az ezzel járó óriási dokumentációs tevékenység következtében olyan mennyiségű fordításra (vagy párhuzamos szövegalkotásra) lesz szükség a közeljövőben, hogy ezt hivatásos fordítókkal elvégeztetni lehetetlen. A nyelvek közötti megfeleltetés a jövőben nem a hivatásos nyelvi közvetítők monopóliuma, hanem a művelt magyar állampolgár napi rutinja lesz. Ehhez viszont az anyanyelvi ismeretek tudatosítására van szükség mégpedig kontrasztív szemléletű tudatosítására, azaz a magyar nyelv mint finnugor nyelv és az indoeurópai nyelvek közötti legfontosabb különbségek széleskörű tudatosítására. Ezeknek a különbségeknek a feltárásával, leírásával, rendszerezésével segíthet a fordítástudomány ha nem is a magyar nyelv korszerűsítésében, mert nem gondolnám, hogy a magyar nyelv korszerűsítésre szorul, de a magyar nyelvleírás egy korszerűbb, funkcionális megközelítésének kialakításában.

Végezetül szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy a fordítástudomány és a korpusznyelvészet kapcsolatáról két

Magyarországon megjelenő tudományos folyóirat is rendszeresen közöl tanulmányokat. Az egyik angol nyelvű, címe *Across Languages and Cultures* és az Akadémiai Kiadónál jelenik meg, a másik magyar nyelvű címe *Fordítástudomány*, alcíme *Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*, és az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központjának kiadványa. Ez utóbbiban egyébként örömmel közölnénk fordítással kapcsolatos magyar nyelvészeti, nyelvhelyességi tanulmányokat.

Jegyzetek

¹ Mona Baker: Corpus Linguistics and Translation Studies – Implications and Applications. In: Mona Baker et al (eds.) *Text and Technology. In Honour of John Sinclair*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 1993. pp. 233-250.

² Mona Baker & Maeve Olohan: Reporting *that* in Translated English Evidence for Subconscious Processes of Explicitation? *Across Languages and Cultures*. 2000. 1 / 2. pp. 141-159.

³ Sara Laviosa: TEC: a Resource for Studying what is "in" and "of" Translational English. *Across Languages and Cultures*. 2000. 1 / 2. pp. 159-179.

⁴ Mona Baker 1993. Uo. 234p.

---

⁵ Klaudy Kinga: Fordítás és aktuális tagolás. *Nyelvtudományi Értekezések. 123.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.

⁶ Klaudy Kinga: Fordítás és nyelvi norma. In: Kemény Gábor és Kardos Tamás (szerk.) *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában.* MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 1994. pp. 57-63.